

Wiesław Władyka

Rozwój badań nad czasopiśmiennictwem Drugiej Rzeczypospolitej w ostatnim dwudziestoleciu

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 20/4, 35-41

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WIESŁAW WŁADYKA

ROZWÓJ BADAŃ NAD CZASOPIŚMIENNICTWEM DRUGIEJ
RZECZYPOSPOLITEJ W OSTATNIM DWUDZIESTOLECIU

Dokonania z zakresu historii czasopiśmiennictwa polskiego Drugiej Rzeczypospolitej są niemałe i stwierdzić można, że pierwszy, wstępny okres badawczy został ostatecznie zakończony. Cechowały go próby idące w dwóch podstawowych kierunkach. W jednym mieściły się prace analityczne, monograficzne, mające nieraz charakter dokumentacyjny. W drugim te, które charakteryzowały usiłowania bardziej syntetyczne, a interpretacje miały ściślejszy związek z innymi specjalizacjami historiograficznymi. Badacze dziejów prasy bowiem dzielili przez ostatnie dwadzieścia lat dole i niedole całego środowiska historycznego; z równą siłą odczuwali pewne niemożności źródłowe, z równym zainteresowaniem reagowali na spory i trendy naukowe.

Należy dodać, iż prace mieszczące się w tych dwóch nurtach rozwijały się właściwie równolegle. Próbowano więc odpowiedzieć na pytania o wymiarze ogólnym, określając zakres badanego zjawiska w Drugiej Rzeczypospolitej, jego wewnętrzną strukturę, zarysować podziały polityczne i narodowościowe, dać charakterystykę statystyczną pism i czytelnictwa, zasygnalizować rolę i funkcje kulturotwórcze prasy tego okresu. Całościowe ujęcia pociągały za sobą konieczność zebrania i usystematyzowania wielu podstawowych informacji dotyczących poszczególnych pism oraz osób je wydających, redagujących itd. Niemałą trudność sprawiały kwestie typologiczne, prawnicze. Konieczne było też w związku z tym pogłębienie refleksji metodologicznej, czym zajmowali się w równym stopniu historycy badający dzieje polskiego czasopiśmiennictwa w latach przed 1918, jak i po 1939 r.

Równocześnie z coraz większą intensywnością zaczęły rozwijać się badania szczegółowe, koncentrujące się na jednostkowych nieraz przypadkach. W tym nurcie znalazły się prace poświęcone niektórym aspektom twórczości dziennikarskiej, propagandzie oraz programowi politycznemu i literackiemu konkretnych czasopism, także dziejom prasy regionalnej i prowincjonalnej. Istniała oczywiście ścisła współzależność między tymi kierunkami badawczymi, wzajemnie się one uzupełniały, a monograficzne prace pełniły istotną rolę weryfikacji wobec wszelkich

prób zmierzających do syntetycznego ukazania historii czasopiśmiennictwa Drugiej Rzeczypospolitej.

Wśród prac o takim charakterze naczelne miejsce zajmuje Andrzeja Paczkowskiego *Prasa polska w latach 1918—1939*, wydana w 1980 r. jako kolejny tom serii „Historia Prasy Polskiej”, lecz znana już wcześniej, gdyż w postaci makiety na prawach rękopisu była dostępna od 1972 r. Edycja PWN w stosunku do pierwotnej nie różni się w zasadniczych kwestiach, tak więc żywot środowiskowy — a więc rezonans badawczy — książki jest stosunkowo długi, blisko dziesięcioletni. Opracowanie stanowi najpełniejszą próbę zarysowania ogólnego obrazu prasy Drugiej Rzeczypospolitej, przy czym autor poza dostarczeniem wielu podstawowych, encyklopedycznych informacji na temat poszczególnych pism rozszerzył kwestionariusz o pytania dotyczące systemu prawnoprasowego, zasięgu społecznego czytelnictwa, repartycji pism, czasopiśmiennictwa za granicą itd. Wieloaspektowa konstrukcja książki umożliwiła przedstawienie badanego zjawiska z kilku punktów widzenia, m.in. według podziałów chronologicznych i politycznych oraz według kryteriów typologicznych. Spełniając ambitne zadanie Paczkowski całkowicie jednak abstrahował od analizy treści. Moment ukazania się *Prasy polskiej w latach 1918—1939* stanowi pełną cezurę w historiografii czasopiśmiennictwa tego okresu, zamykając etap wstępny, dający zasadniczy zarys problematyki, porządkujący fakty oraz określający podstawowe związki między nimi, a otwierający etap pogłębionej refleksji nad treścią, wartościami i ideami, które wyrażała ówczesna prasa.

Synteza Paczkowskiego poprzedzona była kilkoma książkowymi monografiami, stawiającymi sobie za cel omówienie niektórych pism, analizę czynników określających prasę Drugiej Rzeczypospolitej, przedstawienie sposobów oraz form zbierania i dostarczania czytelnikom informacji. Prace te były konstruowane według odmiennych wzorców, a ich autorzy w różnym stopniu wykorzystywali materiały źródłowe, bądź nie interesując się analizą treści prasy, bądź też przywiązując do niej olbrzymią wagę. Były to przede wszystkim M. Pietrzaka *Reglamentacja wolności prasy w Polsce (1918—1939)* (1963); W.P. Szymańskiego *Od metafory do heroizmu. Z dziejów czasopism literackich w dwudziestoleciu międzywojennym* (1967) oraz *Z dziejów czasopism literackich w dwudziestoleciu międzywojennym* (1970); M. Meglickiej *Prasa Komunistyczna Partii Robotniczej Polski 1918—1923* (1968); E. Rudzińskiego *Informacyjne agencje prasowe w Polsce 1926—1939* (1970); A. Paczkowskiego *Prasa polityczna ruchu ludowego (1918—1939)* (1979); Z. Machalińskiego *Czasopiśmiennictwo morskie Drugiej Rzeczypospolitej* (1969); T. Kowalaka *Prasa niemiecka w Polsce 1918—1939. Powiązania i wpływy* (1971); M.J. Kwiatkowskiego *Narodziny Polskiego Radia. Radiofonia w Polsce w latach 1918—1929* (1972). Przegląd wskazuje na różnorodność zainteresowań historyków prasy i na trudności, jakie należało pokonać, by zintegrować

wyniki powstałych prac, gdyż pola badawcze penetrowane przez autorów nie zawsze miały wspólne punkty styku. Gromadzona wiedza stanowiła nieraz zamknięty krąg bez merytorycznej właściwie możliwości twórczego jej wykorzystania dla innych tematów. Żywiolowy i wielowątkowy rozwój podsumowała dopiero książka Paczkowskiego.

Ułatwiały ten trud i inne opracowania — artykuły i zestawienia bibliograficzne. Wśród tych ostatnich wypada wymienić (niektóre z nich nie obejmują wyłącznie lat 1918—1939) bibliografie: czasopism pomorskich — województwo bydgoskie (red. H. Baranowski, 1960), czasopism śląskich (H. Przywecka-Samecka, J. Reiter, 1960), tarnowskich (opr. P. Chrzanowska, 1961), mazurskich i warmińskich (J. Jasiński, 1961), rzeszowskich (S. Darlakowa, 1966), łódzkich (W. Kaszubina, 1967), białostockich (Z. Sokół, 1968), Zagłębia Dąbrowskiego (S. Waliński, 1969), płockich (opr. L. Gołębiowska, 1970), lubelskich (A.K. Gromek, 1972), prasy rewolucyjnej (M. Krych, 1965), żydowskiej (J. Szajn, 1971) i polskiej w USA (J. Wępieć, 1968). Stopień dokładności i kompletności zapisu bibliograficznego w tych zestawieniach — lista jest oczywiście niepełna — był różny. Do 1972 r. nie zostały objęte badaniami podobnego typu czasopisma niektórych regionów (np. Wielkopolski, Warszawy), podobnie jak i wielu instytucji, organizacji społecznych, zawodowych, politycznych, mniejszości narodowych itd. Niemniej osiągnięte wyniki były istotne. Pozwalały zorientować się w skali zjawiska, w zasobach prasy dostępnych w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych, zaplanować badania na następne lata.

Te funkcje spełniały też liczne pozycje artykułowe zawierające pierwsze próby szerszego omówienia poszczególnych pism ukazujących się w latach 1918—1939. Wiele takich opracowań poprzedzało późniejsze wydanie książkowe. Poza nimi do interesujących i cennych należy zaliczyć art. E. Rudzińskiego o kształtowaniu się systemu prasy kontrolowanej w latach 1926—1939 (1969) i tegoż o prasie sensacyjnej (1968), H. Przybylskiego o działalności prasowo-wydawniczej W. Korfanteo (1967), Z. Mitznera o prasie warszawskiej (1968), L. Dobroszyckiego o prasie polskiej podczas kampanii wrześniowej (1966); także przyczynki poświęcone poszczególnym pismom: „Miesięcznik Nauczycielski” (B. Ługowski, 1963), „Młodzi idą” (E. Rudziński, 1963), „Verbum” (S. Sawicki, 1963), „Robociarz” (R. Śmiech, 1964), „Chłopską Przyszłość” (J.R. Szaflik, 1965), „Sygnały” (A. Święcki, 1968). Doceniając wagę tych i innych opracowań należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że badania historyków nie koncentrowały się na najbardziej liczących się w życiu społecznym i politycznym pismach Drugiej Rzeczypospolitej; brakowało chociażby ambitniejszej analizy programu wielu czołowych i „długowiecznych” dzienników partyjnych. Poza zainteresowaniami badaczy znajdowało się nie tylko wiele pism o charakterze politycznym. Fragmentarycznie dotykano przecież kwestii takich, jak przemiany kulturotwórcze w prasie

Drugiej Rzeczypospolitej i wzrost znaczenia koncernów dzienników ogólnoinformacyjnych. Wyraźnie brakowało zwartej koncepcji badawczej, która by ogniskowała wysiłki analityczne wokół tematów uważanych za najbardziej istotne. Wyjątkiem była wspomniana syntetyczna książka Paczkowskiego, celowo wyprzedzająca dokonania monograficzne.

W omawianym okresie ukazało się kilka pamiętników lub wypowiedzi autorów współtworzących prasę Polski międzywojennej. Wśród nich zwracały uwagę wspomnienia, o różnym stopniu wiarygodności i szczegółowości: Jotesa (Jerzego Sz wajcera), T. Garczyńskiego, J. Grzędzińskiego, L. Brożka, J. Renika, S. Strumpha-Wojtkiewicza, S. Łama, J. Kurka, M. Krzepakowskiego, J. Rączkowskiego, S.M. Salińskiego, J. Mieszkowskiego, J. Krawczyńskiej, W. Giełżyńskiego, S. Broniewskiego i K. Hrabyka, który rozpoczął cykl memuarystyczny rozwijany na dobre w latach następnych.

W ostatnim dziesięcioleciu omówione tendencje występowały nadal. Pierwsza wersja książki Paczkowskiego była przez autora przygotowywana do wydania wśród licznych dyskusji, a następnie przez kilka lat opracowywana przez wydawnictwo. W tym okresie wywarła jednak pewien wpływ na pojawiające się nowe monografie, które bardzo często w przedstawianiu tła historycznego do niej się odnosiły. Środowisko historyków prasy dokonało w owym czasie wstępnej krytycznej oceny stanu badań, czego rezultatem było przygotowanie kilku prac (wydanych niedawno lub znajdujących się obecnie w druku), mających na celu wypełnienie odczuwalnych boleśnie luk. Wśród nich były: A. Notkowskiego monografia o prasie prowincjonalnej (PWN), D. Nałęcz o środowisku dziennikarskim (PWN), U. Jakubowskiej o „Gazecie Warszawskiej”, M. Fuksa o warszawskiej prasie żydowskiej (1980), W. Pelplińskiego o „Słowie Pomorskim” (1978), A. Romanowa o polskiej prasie w Gdańsku (1979), A. Paczkowskiego o prasie polonijnej w świecie (1977) i we Francji (1979), B. Tuszyńskiego o prasie sportowej (1975), J. M. Kwiatkowskiego o dziejach radia w całym okresie międzywojennym (1980), M. Czaplińskiego o Adamie Napieralskim (1974), W. Władyki o prasie sensacyjnej („Czytelnik”). Osobne miejsce zajmuje w tym wyliczeniu bardzo interesujący — chociażby poprzez zastosowanie nieszablonowej, publicystycznej formuły narracyjnej — pierwszy tom *Historii co tydzień* K. Koźniewskiego.

Kontynuowane były prace bibliograficzne. Pisali tu: J. Szajna na temat żydowskiej prasy młodzieżowej w języku polskim (1975), W. Władyka — dzienniki w języku polskim (1975), A. Romanow — prasa polska w Gdańsku (1977), D. Nałęcz — gazety ukazujące się 2—4 razy w tygodniu (1978). Zestawienia bibliograficzne były często wzbogacone charakterystyką statystyczną. Zanotowano poza tym przyrost artykułów na różne tematy związane z prasą w latach 1918—1939, przy czym niektóre z nich miały charakter nowatorski, np. A. Paczkowskiego o przemianie szaty

zewnątrznej dzienników polskich (1976) czy E. Rudzińskiego o inseratach w prasie (1975). Rozrzut zainteresowań badawczych był nadal stosunkowo duży, z tym że także w tym okresie, może nawet częściej niż poprzednio, pojawiać się zaczęły przyczynki o większym ciężarze gatunkowym, jak m.in. K. Sierockiej o periodykach literackich (1972, 1973, 1975), D. Nałęcz o „Drodze” (1975), B. Wysockiej o wielkopolskiej prasie regionalnej (1976), cykl A. Notkowskiego o państwowej polityce prasowej Drugiej Rzeczypospolitej (1978—1980), J. Albina o Zachodniej Agencji Prasowej (1975), O. Czarnika o powieściach „odcinkowych” (1974—1979), J. Jazuzelskiego o „Słowie” i Mackiewicz (1976), B. Makowskiego o prasie litewskiej mniejszości narodowej (1978), J. Kofmana o „Przeglądzie Gospodarczym” (1980), M. Meglickiej o prasie KPP w latach trzydziestych (1978), Z. Kaczmarka o endeckiej prasie politycznej Poznania (1976) i inne. Wiele z tych prac rozszerza pole badawcze, autorzy z większą uwagą analizują treść przekazów prasowych — cenne są pod tym względem próby D. Nałęcz oraz O. Czarnika, którego autorstwa jest też *Bibliografia powieści odcinkowych 1918—1926* (1980). O pewnej zmianie optyki badawczej świadczą prace A. Paczkowskiego, który przedstawił syntetyczne ujęcie dziejów czasopiśmiennictwa w latach 1918—1939 w maciecie *Historii Polski* (1978), omówił miejsce prasy w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej (1978) oraz przygotował interesujący artykuł pt. *Prasa a kultura polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej. Kampania wyborcza 1922 r.* (1978).

Nadal jednak uderza fakt, iż dorobek naukowy historyków czasopiśmiennictwa jest rozproszony tematycznie. Sytuacja taka trwa nieprzerwanie od lat dwudziestu, mimo że powszechna jest na pewno — przynajmniej od 1972 r. — świadomość co do konieczności ogarnięcia badaniami niektórych zjawisk oraz skorelowania tych wysiłków ze sobą. Chaos ten wynika po części z omówionego już faktu, że środowisko historyków prasy zmuszone było w ciągu ostatnich dwudziestu lat najpierw skoncentrować się na zebraniu podstawowych informacji, a następnie na kilku najważniejszych kwestiach, stanowiących o kierunku przemian i obliczu polskiej prasy w latach 1918—1939. Pod tym względem jest jednak jeszcze wiele do zrobienia, tym bardziej że w sposób wyraźny rosną wymagania w stosunku do podejmowanych tematów i że minął bezpowrotnie okres, w którym można było pomijać z powodzeniem problem analizy treści w prasie. Długa jest lista pytań, na które powinno się odpowiedzieć, poza tym naturalną kolejną rzeczą należałoby przewartościować dotychczasowe wyniki badawcze, zwłaszcza te, które mają już wieloletni życiorys. Dużą lukę, obok już wymienionych, stanowi słaby postęp w dziedzinie np. historii prasy mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej, dziejów poszczególnych systemów partyjno-prasowych, czasopiśmiennictwa wielu makroregionów. Postulować też należy kontynuowanie prac bibliograficznych.

Warto dodać, że o rozwoju badań historycznoprasowych decydowały w dużym stopniu zainteresowania historyków specjalistów w zakresie dziejów politycznych, literackich czy kultury, którzy traktowali często prasę nie tylko jako jedno ze źródeł dostarczających wiadomości z przeszłości, ale także jako charakterystyczne świadectwo mentalności społecznej. To „zewnętrzne” niejako odnoszenie się do przekazu nie zawsze służyło jednak ukształtowaniu pogłębionej refleksji metodologicznej i nie zawsze owocowało szczęśliwymi wyborami źródłowymi. Zwłaszcza problem selekcji wypowiedzi w pismach (wybór do kwerendy reprezentatywnych tytułów był łatwiejszy) nastroczał wiele kłopotów, w niełasce pozostawały bowiem te artykuły, notatki, ogłoszenia i inne teksty zamieszczane w czasopismach, które *explicite* nie zawierały poszukiwanych przez badacza treści. Pewną rolę dla podtrzymania związków interdyscyplinarnych odegrała zorganizowana przez Uniwersytet Wrocławski w 1977 r. sesja w Oleśnicy, w której udział wzięli przedstawiciele wielu środowisk. Była ona poświęcona dyskusjom na temat wspólnych zainteresowań badawczych historyków prasy i historyków myśli politycznej. Z referatami wystąpili m.in. A. Paczkowski (uwagi metodologiczne) i W. Władyka (ocena stanu badań) oraz autorzy specjalizujący się we wcześniejszym niż lata 1918—1939 okresie. Dorobek sesji został utrwalony przez Ossolineum (1980).

W dalszym ciągu rozwijały się też badania, których promotorami byli historycy zajmujący się dziejami jakiegoś regionu, miasta czy grupy politycznej, nie zawsze zresztą o dużym historycznie znaczeniu. W tym nurcie zdarzały się pozycje o wadze mikroskopijnej, zbliżające się poza tym w zastosowanej metodzie opisu do formuły bibliografii rozumowanej.

Nie można abstrahować od jeszcze jednego zjawiska badawczego. Wielu autorów opracowujących dzieje poszczególnych obozów politycznych zbierało przy tej okazji (było to nieuniknione ze względu na rolę, jaką prasa odgrywała w działalności i propagandzie partii) wiele informacji historycznoprasowych. Na tej podstawie przygotowywali nieraz artykuły, częściej jednak dzielili się wiedzą, wprowadzając zdobyte wiadomości na ten temat do książek poświęconych historii badanych stronnictw, jak np. J. Żarnowski w książce o PPS w latach 1935—1939 (1965) czy W. Myśłek w pracy o Kościele katolickim w okresie Drugiej Rzeczypospolitej (1966).

Literatura pamiętnikarska po 1972 r. została wzbogacona o nowe pozycje pióra: J. Broniewskiej, J.K. Czerwińskiego, F. Fikusa, L. Marschaka, S. Wasylewskiego, K. Olchowicza, W. Zechentera, J. Winiewicz, W. Drozdowskiego, E. Lipińskiego, J. Kowalskiego, A. Ochockiego, B. Surowski, J. Kurka, K. Hrabyska, J. Krawczyńskiej itd. Pozycje te mają wartość niejednakową, w sumie wszakże wnoszą istotne informacje o poszczególnych pismach Drugiej Rzeczypospolitej, oddają dość wiernie atmosferę pracy dziennikarskiej różnych środowisk z tamtych lat.

Historiografia prasy, w tym także Drugiej Rzeczypospolitej, powstawała przy dużym trudzie recenzenckim periodyków, nie tylko tych, które ściśle profesjonalnie (np. „Zeszyty Prasoznawcze”, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, następnie „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”) tym się zajmowały, ale także takich, jak „Dzieje Najnowsze”, „Przegląd Historyczny” oraz wielu tygodników społeczno-kulturalnych. Zgłaszane uwagi krytyczne świadczyły o poziomie wymagań, kumulowaniu się wiedzy, jak i po prostu o wzroście umiejętności recenzenckich; także o szerokim echu, jakie prace poświęcone dziejom polskiego czasopiśmiennictwa wywoływały.

W ciągu ostatniego dwudziestolecia historycy prasy Polski międzywojennej stworzyli solidną podstawę materiałową, na kanwie której mogą rozwijać się badania bardziej wyspecjalizowane, programowane z większą precyzją i uwzględniające analizę treści przekazów prasowych. Wzrasta liczba przyczynków i monografii, których autorami są obok historyków także poloniści; wypowiadają się dziennikarze. Zjawisko to na tle dotychczasowego dorobku pozwala mieć nadzieję, iż wysiłki naukowe różnych ośrodków i badaczy, stosujących odmienne metody warsztatowe i narracyjne, będzie można z czasem na tyle zsynchronizować, iż powstające prace będą w większym stopniu wzajemnie się uzupełniać, a przedmiotem poznania staną się pisma i tematy uznawane powszechnie za pierwszoplanowe.